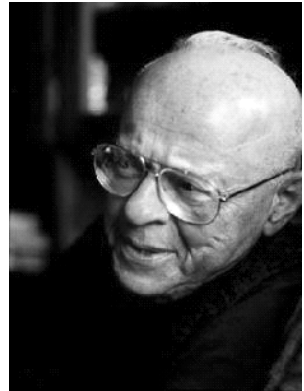

ГАЛАКТИКАТА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ

Огнян Сапарев

- *Астронавти*. Прев. Ванда Смоховска-Петрова. С., 1958.
- *Облакът на Магелан*. Прев. Алиция Квечен. С., 1966.
- *Непобедимият*. Прев. Боян Биолчев. С., 1969.
- *Кибериада*. Прев. Васил Кинов. С., 1969.
- *Завръщане от звездите*. Прев. Веселин Маринов. С., 1979.
- *Сенна хрема*. Прев. Магдалена Атанасова. С., 1979.
- *Соларис*. Прев. Андреана Радева. С., 1980.
- *Приключенията на звездния навигатор*. Прев. Огнян Сапарев. С., 1981.
- *Едем*. Прев. Огнян Сапарев. С., 1981.
- *Звездни дневници*. Прев. Лина Василева. С., 1984.
- *Високият замък*. Прев. Магдалена Атанасова. С., 1985.
- *Избрани фантастични произведения. I-II*. Съст. Лина Василева. Предг. О. Сапарев. С., 1988.
- *Из „Звездни дневници“ и други*. Прев. Лина Василева. С., 1988.
- *Фиаско*. Прев. Лина Василева. С., 1991.
- *Конгрес по футурология: из спомените на Йон Тихи*. Прев. Светлана Петрова. С., 1994.
- *Кибериада*. Събр. разк. Прев. Светлана Петрова. С., 1998.
- *Перикалипсисът на Йоахим Ферзенгелд*. Прев. Павел Б. Николов // <http://liternet.bg/publish1/slem/pyt.htm>
- *Миш-маш (киносценарий)*. Прев. Павел Б. Николов // <http://liternet.bg/publish1/slem/mish.htm>

Станислав Лем
(1921, Львов – 2006, Краков)

Творчеството на Станислав Лем е един самостоятелен свят – голям и сложен, художествен и теоретичен, литературен и философски. Това е може би най-големият фантаст на нашето време: автор с изключителни способности за експериментално художествено моделиране на различни философски, антропологични и социологически концепции. Оптимист и скептик, Лем е идеален пример за автор на диалектическа научна фантастика, която не плаши с кошмари на бъдещето, но и не си затваря очите пред закономерните противоречия на развитието. Мото на цялото му литературно-художествено творчество би могло да бъде неговото афористично изречение „Сред звездите ни чака Неизвестното“. Една от централните теми на белетристичното творчество на Лем е типологическото моделиране на срещи с други – непонятни, индиферентни или враждебни – космически цивилизации (*Непобедимият*, *Соларис*, *Едем* и др.). Или с нашата собствена земна цивилизация, странна и чужда за космонавта, завърнал се след далечен многогодишен звезден полет (*Завръщане от звездите*). Щастлив, фантастичен талант, Лем е еднакво добър и в своето сериозно моделиране, и в своите пародии. Неговата *Кибериада* и *Звездни дневници* предлагат кристален „фантастичен“ хумор, изтънчен усет за многопластовост на словото, ярки пародийни асоциации.

Лем е не само талантлив белетрист: понякога литературната специфика явно го ограничава и той се обръща към по-чисти литературно-теоретични и философски спекулации (*Философия на случайността*, *Сума технология*, *Фантастика и футурология* и др.). Последният труд – солиден двутомник, резултат на много сериозно проучване – е амбициозен опит за теоретичен анализ на съвременната (предимно англо-американска) научна фантастика. В него Лем подлага на критическа преоценка и някои от своите произведения. Известен е дори такъв курioз: един критик излиза в печата със защита на книгата *Завръщане от звездите* от критическите нападки на собствения ѝ автор (дай боже и у нас такива случаи). Без отчитане на теоретико-изследователските интереси на големия полски фантаст представата ни за галактиката на Лем ще бъде непълна.

Станислав Лем е неспокоен автор, който не обича да експлоатира постигнатото. В последните си книги – *Съвършеният вакуум* и *Измислената величина* – той предприема един качествено нов експеримент: създаване на фантастична литература за литературата, своеобразна „металитература“. Но читателите, които обичат автора на *Соларис* и *Кибериада*, са разтревожени... Изглежда, че тази тревога се е изляла в доста писма, щом самият Лем сметна за нужно да излезе със специално „оправдателно“ писмо, в което обяснява смисъла на своите нови търсения.

Един разговор със Станислав Лем може да бъде записан само фрагментарно. За комплицираните проблеми на научната фантастика и съвременното научно знание той говори с бързината и лекотата на човек, за когото това е всекидневие. Мисълта му се носи с удивителна скорост из зигзагите на асоциациите... Разговорът започна в негoleмия му, затрупан с хиляди книги кабинет в една скромна вила в предградията на Краков. Домакинът не може да скрие удоволствието си от информацията, че е най-популярният съвременен фантаст в България (това

съвсем не е любезност). Спонтанно възникна въпросът за новите посоки в неговото творчество напоследък.

– В границите на своите възможности правя опити да прекрача някои банализирани схеми и мотиви... Да се покаже Земята след 2000 година е трудно – особено ако става дума за конкретни технически открития. И все пак, когато говорим за бъдещето, ние кой знае защо се хващаме само за техническите нововъведения. А бъдещето е не само техника, но и култура. Културата се изразява между другото и в книги. Затова написах *Измислената величина*. Книгите на бъдещето не могат да се опишат. Но могат да се напишат встъпления към тях – тези несъществуващи книги. *Измислената величина* е сбор от встъпления – например към албум на пластическите изкуства от XXI век, към енциклопедия на бъдещето със заглавия, непознати за нас, и т.н. Има встъпления и за битичната литература (от бит – единица за информация), писана от компютри.

Това е шега. Но е същевременно и сериозно. Тези книги са представени като една възможност: тя е необходима, за да разширим границите на своето мислене, да не смятаме, че всичко знаем.

– Смятате ли, че днес научната фантастика преживява криза (едно доста популярно становище)? Дава ли развитието на футурологията нови възможности на научната фантастика?

– В научната фантастика никога не е било нито много добре, нито много зле, а средно. Тя никога не се е издигала над първите си по-значителни постижения – Уелс, Стапелдон, Чапек. Няма преломни творби от по-високо качество.

А от футурологията, от възможностите ѝ като наука се разочаровах. През 1968 г. един от най-известните футуролози, Херман Кан, предвиди, че към 1975–1976 г. ще има изобилие от хранителни продукти, направо хранителен излишък. Америка разчиташе на тази прогноза, а днес виждаме, че нищо подобно не се случва. Даже напротив. Ако не можем да познаем какво ще стане през следващите 5–6 години, какво остава за 2000-та.

Днес вече не можем да смятаме, че футурологията е някаква надредна дисциплина, която може да поучава всички ни. Ако иска да говори за бъдещето, научната фантастика трябва да се опре на собствените си сили. Затова положението на писателя е по-трудно, но и по-интересно. Затова се опитвам да прекрачвам границите на досегашната фантастика, да търся други типове фантазиране.

Интересува ме например техническата революция като история на идеите и хипотезите. Обикновено се пишат книги за живота на отделен учен или научно откритие. А техническата революция е процес, драма, в която се борят отделните идеи и теории. Затова може да се напише история на несъществуващите научни теории.

Не мога да пиша сериозно за пътуването във времето. Това сега е модно – както преди на мода бяха роботите. Много е изчерпано – също както в криминалните романи. Изпробвано е всичко – пътуване напред и назад, разнообразни примки на времето, раздвояване, срещи със самия

себе си и дори собственото си зачатие. Както с търсенето на убицеца в криминалните романи. Само че те нямат такава амбиция...

– Темата за работа е една от централните във Вашето творчество. Морален или технически проблем е роботът? Или може би поради своя антропоморфизъм е просто удобен литературен персонаж, художествена алузия за опасността от дехуманизация и унификация на човека?

– В роботите, както навсякъде, ме интересува онова, което ми се струва най-правдоподобно. Ето например разказа *Следствие*. Производството на роботи ще бъде скъпо. Следователно някой трябва да бъде икономически заинтересуван от него. А тогава, естествено, има и сблъсък на интересите. Въпросът за работа е морален проблем. Но в обществото, а не във от него.

Опасявам се, че след казаното на Луната стотици творби на научната фантастика останаха без читатели. Не защото са предлагали прогнози, които не се потвърдиха. Но се разкри тяхната книжност. И съветските, и американските програми показаха какви средства са нужни за една „космическа авантюра“. Вече не може да се работи частно като братя Райт. Трябва да работят хиляди хора, да се впрегне цялата промишленост. По аналогия си мисля, че като дойде ред на роботите – може би в следващия век, повечето истории за работи няма да стават за четене. А трите закона на Азимов са просто нереални. Ние не можем да построим и най-простата машина със 100% гаранция, без аварии. А какво остава за сложна, мислеща машина, сложна почти колкото човека...

Убеден съм, че няма да има никакви пътешествия във времето. Просто законите на физиката не позволяват. С роботите е другояче – ще ги има, но без да бъдат имитация на човека. Това би било безсмислено. Ще бъдат същества, подобни на нас в някои отношения (като компютрите) и съвсем различни в други отношения. Няма да се влюбват... На мен би ми било интересно да срещна описание на нещо подобно на човека, но със съвсем друго поведение.

Разбира се, образци няма. Трудно е. И това не е само от леност на мозъка. Трудно се предвиждат дори прости неща – например такова сравнително просто нещо като кинематиката при шест пъти по-слабо притегляне. Когато опитът на астронавтите на Луната се сравни с предвижданията на специалистите, се оказва, че от Земята не всичко може да се предвиди. Например не можеш да се движиш с повече от 1–1,5 м/сек. Защото си лек. Когато подскочиш на височина над 1 м, не можеш да паднеш на краката си. Имаш поведение на балон. И това е при най-простото – механичното предвиждане. А какво остава за други, по-сложни форми. Дори цветът на лунната повърхност се оказва различен – разнобагрен и непостоянен, в зависимост от слънчевите лъчи.

Би било много поучително, ако имаше един такъв семинар за писатели фантасти: сравнение между онова, което си представят специалистите, и действителното състояние на нещата...

Ние сме приспособени за живот на Земята. Съвсем не сме създадени за Космоса, както някои си мислят. Например на Луната липсва перспектива

и разстоянията не могат да се определят на око. Писателят трябва да знае такива неща. Тъй както лекарят трябва да знае теоретически повече, отколкото някога ще му се наложи да практикува. Това са необходими резерви.

– *Има ли противоречие между литературност и научност (фантастичност)? С други думи – по-бързо ли остарява научнофантастичното произведение?*

– Трябва, естествено, да имаме определени познания, но от друга страна – трябва да съзнаваме, че днешната наука не е онази от 2000 година. Затова писателят може да прекрачва извън днешното знание, но мотивирано, а не за евтина забава.

Скоро трябваше да пиша предговор към *Война на световите* на Хърбърт Уелс. Прочетох я отново и с учудване. Много от онова, което сега говорим за самопрограмиращите се машини, го има у марсианците на Уелс. Виждаме последователните фази на действията им – как се справят с отделните групи за съпротива на човечеството, започвайки от войската. Има логика. Явно Уелс не е мислил само за чудовищния вид на пришълците. И наистина – щом те са интелигентни същества, ще действат интелигентно. Това е стара книга и все пак като фантастична визия е суверенна.

Въпросът за живота на произведението е труден. Да вземем например две книги – *Война на световите* и *Война и мир*. Много от елементите на *Война и мир* са анахронични. Особено историографията, която според Толстой не подлежи на рационално обяснение. И все пак това е едно от най-големите епически произведения на световната литература – поради панорамата на човешки съдби, която представя.

Днес знаем, че няма марсианци. Следователно Уелс не е за четене. Нищо подобно. Машините на марсианците са построени по начин, съвсем различен от земния. И това го е писал младият Уелс, който още не е бил виждал война. А *Война на световите* всъщност показва тоталната война. Марсианците не гледат на нас като на хора – също както и хитлеристите не третираха като хора победените. Всичко това за мен, който съм преживял войната, е правдоподобно. Макар че днес за нас марсианското нашествие е изпразнено от смисъл.

Дори ако определени елементи остаряят, книгата продължава да живее, щом е добре написана. Рецепта няма...

– *И все пак...*

– Все пак има един похват – шегата, която често използвам. *Гъливер* не е реалистично произведение. Но не е и приказка. Това е остра социална сатира, а сатирата не е прогноза.

Днес никой не чете лошите рицарски романи, които *Дон Кихот* пародира, но всеки чете *Дон Кихот*. Няма общовалидно правило, обаче чрез определени книги може да се покаже как творбата се бори с времето.

– Следователно хуморът е все пак едно универсално оръжие на творбата в борбата ѝ с времето. Особено във фантастиката.

– Хумористичната фантастика предлага много възможности. Ако книгата е смесица от сериозно и комично – тя по-лесно се защитава от времето. Онова, което става анахронично, постепенно се премества в посока на комичното.

Самият аз доста късно усетих, че разработвам иронично много тематични мотиви, които американските фантасти трактуват със каменна сериозност. Просто мислех, че не могат да бъдат вземани на сериозно. Например пътуванията във времето. В *Звездните дневници* на Йон Тихи има един такъв разказ. В далечно бъдеще на Земята действа особен исторически институт. Ние вече сме влезли в асоциацията на галактическите цивилизации и се срамуваме от своето минало. Неудобно ни е да си признаем пред тях за религиозните кланета, световните войни и концентрационните лагери. Затова искаме да поправим миналото си, като изпращаме в съответните епохи специалисти по поправяне на историята. Но машините на времето – както всички машини – непрекъснато се повреждат и чупят, и става все по-зле. В резултат на тези опити за поправяне нашата история се обърква и става по-лоша – т.е. именно такава, каквата е. И това не е наша вина, а вина на въпросния бъдещ институт за поправяне грешките на историята, чийто шеф е Йон Тихи. Разбира се, за наказание го изхвърлят...

Неотдавна получих книга от двама автори, които се отнасят към този въпрос с пълна сериозност. При тях пътуванията във времето така се усложняват, че те прилагат към книгата си разяснителни схеми и допълнения... Подобен мотив според мен може да бъде показан само откъм комичната му страна. Ако не – по-добре да не се засяга... Например аз не вярвам в телепатичните явления и затова никога не съм писал за тях сериозно. Но хумористично – може.

– *Вие често споменавате понятието „реалистична фантастика“. Бихте ли го уточнили? Какъв може да бъде критерият за реалистичност във фантастиката?*

– Най-важно е общото впечатление от творбата. Например ако мъж види една жена и тя му хареса, това не означава, че той е оценил подробно всички нейни страни, че те са му харесали поотделно и той ги е сумирал. Винаги се започва с общо впечатление. След това идва анализът.

Война на световете на Уелс е реалистична фантастика. По времето на кралица Виктория, по времето на триумфа на капитализма, когато англичаните смятат, че няма нищо по-мощно от тяхната империя, Уелс показва как това може да се разбие на пух и прах. Разбира се, впоследствие всичко стана не точно така, но като гледаме Англия днес, виждаме, че резултатите са подобни.

Когато четох книгата като малък, тя ми харесваше. Едва наскоро я погледнах аналитично и видях, че тя има реалистичен социален фон и рационална мотивировка.

Реалистичната научнофантастична творба се отнася към реални проблеми на нашия свят. Само че тя въвежда фантастични фактори, които засилват въздействието на тези проблеми. Ако проблемът е измислен, творбата умира бързо.

– Досега Вие споменавахте главно Уелс. А как се отнасяте към Жул Верн?

– Не съм негов ентузиазизиран поклонник. Той е добър повествовател, но романите му са писани за възрастни, а днес ги четат децата. Например *Капитан Немо*, прочетен днес, разкрива твърде много описания. Всичко е прекалено разтегнато, а днес – може би поради конкуренцията на телевизията – искаме всичко да върви по-бързо.

Жул Верн изобразява утопичен тип конфликт. Благородна личност, разбунтувана срещу лошия свят. Нещо, което не е възможно. У Уелс е война на светове, а не на личности. Разбира се, всичко това се чете, но днес вече не може да се трактува реалистично. То е романтико-приказно, а не фантастико-реалистично.

Но Жул Верн преценява правилно като повествовател ролята на реалистичния детайл. Например изстрелването на снаряда до Луната. Там има страшно много фактически грешки, но за да ги откриеш, трябва да седнеш и да пресмяташ. А иначе всички тези точни данни за тоновете барут и дължината на оръдието правят силно впечатление.

Един английски критик на шега е направил любопитен анализ. Той сравнил общите размери на подводницата „Наутилус“ със сбора от размерите на отделните помещения, които авторът описва (машинно отделение, каюткомпания и пр.). Оказало се, че за целия екипаж остава едно помещение от 4–5 м. Следователно, заключава критикът, капитан Немо е един експлоататор...

Въпросът е там, че Жул Верн като буржоа изобщо не се е замислял как живее екипажът. За него той е нещо като лакеите, които идват, когато имаме нужда от тях, и след това изчезват някъде. Всичко това по околел път показва манталитета на автора въпреки благородството на самия Немо...

– Смятате ли, че научнофантастичната литература има някакви предимства пред традиционната реалистична литература в изобразяването на съвременния свят?

– Тя наистина има предимства, но като шанс, а не като отделни произведения. Например днес в реалистичните произведения е доста трудно да се въведат някои политически проблеми. Например надпреварата във въоръжаването. Би трябвало героите да говорят твърде много. А научнофантастичното произведение може да представи тези проблеми съвсем нагледно, увеличавайки ги до огромни размери. Научната фантастика дава възможност за по-пълно обхващане на съвременната проблематика... Например през 30-те, когато се задаваше фашизмът, Чапек написа *Война със саламандрите*. Използването на този фантастичен фактор – саламандрите – му даде възможност да изобрази реалистично чудовищността на онова, което тегнеше в атмосферата, но още нямаше конкретен облик.

– В своето триединство на писател, критик и теоретик как преценявате собствените си творби? Кои според Вас са най-сполучливи? Кои са най-слаби?

– Критерий лично за мен е степента на трудност, която срещат преводачите ми: тя е правопрпорционална на качеството на книгата ми. За мен беше крайно интересно да прочета английския превод на моята *Киберриада*. Това беше ново произведение: английското словообразуване е така различно от славянското, че книгата беше написана едва ли не наново.

Разбира се, важно е също така доколко дадена книга се различава от други подобни. Качеството в литературата е сума от различия... Извън хумористичната *Киберриада Соларис* е другото произведение, което ми се удаде да напиша, както си го представях.

Имам принцип да не поправам старите си книги. Само пиша въведение, в което обяснявам грешките си. Писателят не трябва да се връща назад, той трябва да пише нови книги. А доброто може да се включи в преиздаването. Имам един том разкази от млади години – *Сезам*. Страшно наивен. Но 20% от него се спаси – това беше зародишът на подвизите на Йон Тихи. Останалото не съм обновявал. Като студент написах *Човекът от Марс* – роман подлистник. Бях беден студент, трябваше да живея. Обикновено го споменават като моя първа книга. А той никога не е излизал като отделна книга. Както се казва – грях на младостта.

– В своя труд Фантастика и футурология *Вие имате цял раздел за социологията на научната фантастика, където показвате връзката между ниския авторитет на тази литература на Запад и комерсиалното отношение на издателите към нея. Очевидно научната фантастика в социалистическите¹ страни е в съвсем друго положение. Съответства ли обаче нейното състояние на благоприятните условия, в които се намира?*

– Разбира се, по отношение на издателските възможности у нас научната фантастика е много по-добре поставена. Няма ги комерсиалните съображения, натиска на публиката и бестселъра. В Америка това е една крайно опасна и корумпираща ситуация: писателите се стремят към големи тиражи. Така лесно възникват моди. Не се издават стари класически произведения на научната фантастика – например в Лондон е доста трудно да се купи *Война на световите* на Уелс. Смята се едва ли не, че последната научнофантастична книга е по-хубава от старата: както автомобилът последен модел е по-добър от предишния. В САЩ един издател няма да издаде книга, която няма да има успех, поради простата причина, че е трудна... А онова, което там функционира като теория на фантастиката, не е никаква теория, а само описания. И излишно много мастило е изписано за границите между фантастика и научна фантастика.

За съжаление въпреки добрите условия, в които съществува социалистическата фантастика, тя не се развива достатъчно. Например у нас има

¹ Разговорът на Огнян Сапарев със Станислав Лем се е провел през 70-те години. – Б. р.

твърде малко автори, които проявяват по-траен интерес към нея. Това е област много интересна, но и много трудна, изискваща сериозна подготовка. Особено езици (поне английски и руски) и следене на специалната научна литература. Живеем във време на специализация. Определението научна фантастика задължава – то не е само украса... Аз също не съм без вина. Първите ми работи бяха наивни. Сега знам – всичко трябва да бъде точно проверено. Да бъде съобразено със съвременното ниво на науката.

А талант, разбира се, трябва да имаш. В СССР има много по-големи специалисти от братя Стругацки, само че не умеят да пишат така... А ако някой не обича да чете научни книги, той едва ли някога ще напише научнофантастично произведение. За мен е по-интересно да чета специализирана научна литература, отколкото научна фантастика.

– Кое Ви е направило най-силно впечатление сред научнофантастичните книги, които сте чели напоследък?

– През последните години... *Пикник край пътя* и *Трудно е да бъдеш бог* на братя Стругацки. Също и *Лявата ръка на мрака* на Урсула Легуин: това е любопитна антропологическа хипотеза за цивилизация, в която няма полови различия, няма мъже и жени, а има само хора. Естествено там културата и институциите изглеждат съвсем различно. Интересно хрумване, макар че я критикуват...

Всеки месец получавам по 30 книги само от САЩ. Но някои от тях са всичко друго, само не и фантастика. Ето например току-що получих сборник с кулинарни рецепти, измислени от различни фантасти за обикновени ястия, само че създадени от писатели фантасти...

Неусетно са изминали повече от два часа. Добрият тон изисква да се сбогувам, което и правя, макар и неохотно. Това е първото интервю, дадено от големия фантаст специално за българските читатели.